

Аналіз фондів пойкилотермних хребетних тварин Зоологічного музею Луганського університету Шевченка

Сергій ФОМІН

*Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка
вул. Оборонна 2, Факультет природничих наук, 91011, Луганськ
suroks72@mail.ru*

Вітчизняна музейна справа в цілому та природнича музеологія, як її невід’ємна складова, потребує перебудови й вдосконалення з метою досягнення сучасного світового рівня. Так, в одному з найбільших природничих музеїв Європи — Національному науково-природничому музею НАН України, визнаючи необхідність розбудови та оновлення, прийняли концепцію розвитку, згідно з якою пріоритет віддається науково-дослідній, науково-фондовій та експозиційній роботі (Червоненко, 2010).

Зоологічний музей Луганського національного університету має досить багату історію, але останні 40 років він виконував переважно екскурсійні функції (Загороднюк, 2013). Створена у 2012 році при зоомузеї ЛНУ Музейна рада взяла курс на неухильне повернення в його діяльність наукової складової. Виходячи з цього, аналіз фондів музею можна віднести до першочергових завдань на шляху покращення його роботи.

У Зоологічному музеї ЛНУ один з 4 відділів його експозиції присвячено пойкилотермним хребетним тваринам. Тут експонуються музеєфіковані тварини з 7 класів: Міксини — Мухіні, Непарноніздрові — *Cephalaspidomorphi*, Пластинозяброві — *Elasmobranchii*, Суцільноголові — *Holocephali*, Променепері — *Actinopterygii*, Земноводні — *Amphibia* та Плазуни — *Reptilia*.

На жаль, дані про походження експонатів цього відділу музею не збереглися, але відомо, що переважна більшість з них поповнили колекцію до 1977 року (Панченко, 1977). Окрім того, є вказівки на те, що фонди риб поповнювалися протягом кінця 1960-х — 1970-х років за рахунок видів риб, що в якості домішок потрапляли з товарною рибою до торгівельної мережі м. Луганськ (повід. М. Д. Самчука, 2012, та Г. Уварової, 2013 р.).

Важливою частиною іхтіологічних фондів зоомузею ЛНУ була авторська колекція Валерія Денщика (близько 320 одиниць зберігання), що була

зібрана в басейні р. Сіверський Донець. Виходячи з цінності матеріалу і неможливості на той момент забезпечення відповідних умов збереження, за сприяння Ігоря Загороднюка ця колекція була передана на збереження до іхтіологічних фондів Національного науково-природничого музею НАН України (Фомін, 2013).

Загальний огляд експозиції риботподібних та хрящових риб

Клас Міксини — Мухіні. Клас представлений одним експонатом — вологим препаратом міксини звичайної, або атлантичної *Myxine glutinosa* L., 1758.

Клас Непарноніздрьові — Cephalaspidomorphi. Клас представлений двома експонатами — річковою міногою *Lampetra fluviatilis* (L., 1758) та європейською струмковою міногою *Lampetra planeri* (Bloch, 1784). У 1977 році в експозиції була представлена українська мінога *Eudontomyzon mariae* (Berg, 1931), але цей цінний експонат нажаль не зберігся.

Клас Пластинозяброві — Elasmobranchii. Клас представлений 4 зразками (2 акули та 2 скати) — катраном звичайним *Squalus acanthias* L., 1758 і японською плямистою акулою *Halaelurus buergeri* (Müller, Henle, 1838) (потрапила до колекції після 1977 р.), а також морською лисицею *Raja clavata* L., 1758 і зірчастим скатом *Amblyraja radiata* (Donovan, 1808). В 1977 році в колекції був представлений морський кіт, або хвостокол звичайний *Dasyatis pastinaca* (L., 1758), який не зберігся.

Клас Суцільноголові — Holocephali. Клас представлений химерою європейською *Chimaera monstrosa* L., 1758.

Загальний огляд експозиції кісткових риб

Клас Променепері — Actinopterygii. Цей клас представляє переважна більшість експонатів відділу пойкилотермних хребетних тварин зоомузею ЛНУ. У відділі експонується 102 види кісткових риб з 54 родин.

Підклас Хрящові ганоїди — Chondrostei представлений 5 видами з родини Осетрові — Acipenseridae: осетром сибірським *Acipenser baerii* Brandt, 1869; осетром російським *Acipenser gueldenstaedtii* Brandt, 1833; шипом *Acipenser nudiventris* Lovetzky, 1828, стерляддю *Acipenser ruthenus* L., 1758 і севрюгою *Acipenser stellatus* Pallas, 1771. Відомо, що шип, який повністю зник з вод України (Мовчан, 2008) з'явився в колекції після 1977 р. і був добутий в басейні Аральського моря.

Музеалії 97 видів риби з колекції зоомузею відносяться до підкласу Новопері — Neopterygii та представляють інфраклас Костисті риби — Teleostei.

Ряд Вугроподібні — *Anguilliformes* представлений вугром європейським *Anguilla anguilla* (L., 1758), невизначеним екземпляром з родини Synbranchidae та *Pisodonophis* sp. з родини Ophichthidae. Два останніх експоната з'явилися в колекції після 1977 р.; вони були привезені з Південно-Східної Азії зоологом з В'єтнаму, який відвідував Луганськ (повід. М. Д. Самчука, 2012 р.).

Ряд Оселедцеподібні — *Clupeiformes* представлений вірогідно оселедцем чорноморсько-азовським прохідним *Alosa pontica* (Eichwald, 1838). Це припущення потребує перевизначення експонату, оскільки на етикетці він позначений як «*Caspiolosa kessleri pontica*». До 1977 року експонувалися також оселедець атлантичний, сардина європейська, сардина далекосхідна (івасі) та шпрот європейський (кілька).

Ряд Короподібні — *Sypriniformes* представлений 27 видами (24 — з родини Коропові — *Syprinidae*, 3 — з родини В'юнові — *Cobitidae*). З них ялець звичайний *Leuciscus leuciscus* (L., 1758), підуст волзький *Chondrostoma variable* Jakovlev, 1870 і бистрянкa російська *Alburnoides rossicus* Berg, 1924 занесені на сторінки Червоної книги України (Червона..., 2009). Видова приналежність яльця потребує уточнення, оскільки останнім часом існування *Leuciscus leuciscus* в басейні р. Сіверський Донець (звідки, вочевидь, добуто екз.) ставиться під сумнів (Фомин, 2012). З аналогічних причин потребують перевизначення підуст, пічкур та 2 види щипавок. До 1977 . були представлені, а в сучасній колекції відсутні 5 видів коропових: білизна європейська, плоскирка європейська, клеpecь європейський, синець звичайний та карась звичайний, або золотий.

Ряд Сомоподібні — *Siluriformes* представлений сомом європейським *Silurus glanis* L., 1758 та отруйним видом з басейну Амура — *Pseudobagrus fulvidraco* (Richardson, 1846).

Ряд Лососеподібні — *Salmoniformes* представлений двома видами — *Coregonus albula* (L., 1758) з Північної Європи та лососем-кумжою *Salmo trutta* L., 1758, який утворює дві форми: форель струмкову і форель озерну (експонуються обидві форми).

Ряд Щукоподібні — *Esociformes* представлений щукою звичайною *Esox lucius* L., 1758.

Ряд Тріскоподібні — *Gadiformes* представлений двома видами з Північної Атлантики — *Pollachius virens* (L., 1758) та пікшею *Melanogrammus aeglefinus* (L., 1758), а також миньом річковим *Lota lota* (L., 1758), занесеним на сторінки Червоної книги України. До 1977 року ще були представлені тріска атлантична та навага.

Ряд Ошибнеподібні — *Ophidiiformes* представлений ошибнемом звичайним *Ophidion rochei* Müller, 1845.

Ряд Вудильникоподібні — Lophiiformes представлений морським чортом європейським *Lophius piscatorius* L., 1758, який занесений на сторінки Червоної книги України. Експонат дуже цінний, оскільки останні 40 років відомості про наявність виду в наших водах відсутні (Мовчан, 2009).

Ряд Кефалеподібні — Mugiliformes представлений кефаллю *Mugil sp.*, що потребує визначення виду.

Ряд Атериноподібні — Atheriniformes представлений атериною чорноморською *Atherina pontica* (Eichwald, 1831).

Ряд Сарганоподібні — Beloniformes представлений сарганом чорноморським *Belone euxini* Günther, 1866, який раніше розглядали як вид *B. belone* (L., 1758).

Ряд Зеусоподібні — Zeiformes представлений зеусом (сонцевиком) звичайним *Zeus faber* L., 1758, який занесений до «Червоної книги України». Експонат дуже цінний, оскільки останні 40 років відомості про наявність виду в наших водах відсутні (Мовчан, 2009).

Ряд Колючкоподібні — Gasterosteiformes представлений 4 видами — колючкою триголковою *Gasterosteus aculeatus* L., 1758; колючкою дев'ятиголковою *Pungitius pungitius* (L., 1758); *Fistularia petimba* Lacerpede, 1803 та *Macrorhamphosus scolopax* (L., 1758).

Ряд Іглицеподібні — Syngnathiformes представляють іглиця довгорила, або трубкарот *Syngnathus typhle* L., 1758; «звичайна» іглиця *Syngnathus sp.*, що потребує визначення, та морський коник довгорилий *Hippocampus guttulatus* Cuvier, 1829, що внесений до «Червоної книги України».

Ряд Скорпеноподібні — Scorpaeniformes представляють 8 видів з 6 родин.

Ряд Окунеподібні — Perciformes представляють 27 видів з 20 родин. найбільш цінними експонатами з них є кам'яний окунь зебра *Serranus scriba* (L., 1758); йорж носар *Gymnocephalus acerinus* (Gueldenstaedt, 1774); зубарик звичайний *Diplodus puntazzo* (Cetti, 1777) та умбріна світла, або горбань світлий *Umbrina cirrosa* (L., 1758), які внесені до «Червоної книги України» (2009). З 1977 року колекція втратила 7 цінних експонатів з родини Бичкових — Gobiidae.

Ряд Скелезубоподібні — Tetraodontiformes представлений 2 видами — *Spheroides borealis* Jordan & Snyder, 1901 та *Acanthostracion quadricornis* (L., 1758).

Ряд Камбалоподібні — Pleuronectiformes представляють 6 видів (за припущенням з 3 родин), які потребують перевизначення.

Загальний огляд експозиції земноводних

Вітрина з експозицією земноводних зазнала реконструкції у 2012 р. Станом на 1977 р. вона містила 14, а після реконструкції — 20 видів. Клас

Земноводні — Amphibia представлений музеєфікованими тваринами з двох рядів — Хвостаті та Безхвості.

Ряд Хвостаті — Caudata представлений 4 видами: саламандрою вогняною *Salamandra salamandra* (L., 1758), тритоном звичайним *Lissotriton vulgaris* (L., 1758), тритоном гребінчастим *Triturus cristatus* (Laurenti, 1768) та аксолотлем, тобто личинкою амбістоми мексиканської *Ambystoma mexicanum* Shaw & Nodder, 1798. Відомо, що аксолотлів вирощували на кафедрі зоології університету ще в довоєнні часи з метою виготовлення вологих препаратів для шкіл області (Загороднюк, 2013). Скоріш за все, один з цих препаратів і потрапив до колекції музею.

Ряд Безхвості — Anura представлений 16 видами. Це 5 видів з місцевої батрахофауни: джерлянка червоночерева *Bombina bombina* (L., 1761); землянка звичайна *Pelobates fuscus* (Laurenti, 1768); ропухи звичайна *Bufo bufo* (L., 1758) та зелена *B. viridis* Laurenti, 1768; жаби озерна *Pelophylax ridibundus* (Pallas, 1771) та ставкова *P. lessonae* (Camerano, 1882).

Ще 3 види безхвостих представляють батрахофауну Палеарктики — ропуха кавказька *Bufo verrucosissimus* Pallas, 1814 (експонат з'явився після 1977 р.); жаба гостроморда *Rana arvalis* Nilsson, 1842 та жаба сибірська *R. amurensis* Boulenger, 1886.

Цінною частиною колекції є 5 видів безхвостих з тропічної фауни: ропуха шоломоносна *Ingerophrynus galeatus* Günther, 1864; реброголов плямистий *Trachycephalus nigromaculatus* Tschudi, 1838; *Hyperolius argus* Rapp, 1842; *Dendrobates leucomelas* Steindachner, 1864 та Телодерма шорстка *Theloderma asperum* Boulenger, 1886. Ці експонати за сприяння І. Загороднюка були передані до нашого музею з Київського зоопарку у 2012 р.

Загальний огляд експозиції плазунів

Сучасна експозиція плазунів знаходиться в стані реконструкції. Станом на 1977 рік плазуни в зоомузеї ЛНУ представлені переважно рядом Лускаті — Squamata (41 вид), а також рядами Черепахи — Testudines (3 види) та Крокодили — Crocodylia (1 вид). Багато експонатів представляють герпетофауну Азії та Кавказу.

Експозиція ящірок включає представників родин Хамелеонів — Chamaeleonidae (1 вид), Геконів — Gekkonidae (3 види), Агамові — Agamidae (8 видів), Варанові — Varanidae (1 вид), Веретеницеві — Anguinae (2 види), Сцинкові — Scincidae (3 види), Ящіркові — Lacertidae (5 видів).

Серед ящірок особливо цінними експонатами є варан сірий, або пустельний — *Varanus griseus* (Daudin, 1803), що, вірогідно, відноситься до підвиду, поширеного у Середній Азії, а також жовтопуз безногий, або жовтопузик *Pseudopus apodus* Pallas, 1775 та ящірка зелена *Lacerta viridis* Laurenti, 1768, які занесені до «Червоної Книги України».

Експозиція змій включає представників родини Удавові — *Boidae* (3 види), Вужеви — *Colubridae* (9 видів) та Гадюкові — *Viperidae* (6 видів). Особливо цінним експонатом серед них є одна з найбільших в світі змій — пітон сітчастий *Broghammerus reticulatus* Schneider, 1801, труп якого був переданий в 1965 році з Луганського цирку. Також серед особливо цінних експонатів слід відзначити змій з місцевої фауни, які внесені до Червоної книги України: мідянку звичайну *Coronella austriaca* Laurenti, 1768; полоза жовточеревого (каспійського) *Dolichophis caspius* Nagy et al., 2004; полоза візерункового *Elaphe dione* (Pallas, 1773); полоза сарматського або палласова *Elaphe sauromates* (Pallas, 1814) та гадюку степову *Vipera renardi* (Christoph, 1861).

Можливі джерела наповнення колекції

Складання каталогу фондів музею надасть можливість проводити обмін експонатами з іншими фаховими установами. Нові можливості в наповненні колекції риб можуть надати систематичні контакти з місцевими рибалками-любителями, фахівцями рибоохорони та продавцями риби.

Одним з ефективних джерел поповнення колекції пойкилотермних хребетних тварин зоомузею ЛНУ може стати залучення в якості колекторів студентів та випускників біологічних спеціальностей університету, постійні місця перебування та місця подорожив яких мають досить широку географію. Особливу увагу з цієї точки зору слід приділити студентам, які збирають науковий матеріал для курсових і магістерських робіт, пов'язаних із зоологією.

Загороднюк І. Кафедра зоології // Факультет природничих наук: шляхи зростання / За ред. В. Дяченка, О. Кисельової, А. Клімова. — Луганськ: Елтон-2, 2013. — С. 142–173.

Мовчан Ю. Риби України (таксономія, номенклатура, зауваження) // Збірник праць Зоологічного музею. — 2008–2009. — № 40. — С. 47–86.

Панченко С. Г. Методические указания в помощь студентам-заочникам географического отделения и учителям географии средних школ по изучению зоогеографии. — Ворошиловград, 1977. — 60 с.

Фомин С. Анализ ихтиофауны реки Северский Донец // Изучение, сохранение и восстановление естественных ландшафтов: сб. ст. 2-й международной научно-практической конференции (г. Волгоград). — М.: Планета, 2012. — С. 43–52.

Фомін С. Сучасна кафедра біології // Факультет природничих наук: шляхи зростання / За ред. В. Дяченка, О. Кисельової, А. Клімова. — Луганськ: Елтон-2, 2013. — С. 123–142.

Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 600 с.

Червоненко О. Національний науково-природничий музей НАН України — 2008–2010: три роки на шляху до створення музею сучасного типу // Вісник Національного науково-природничого музею. — 2010. — № 8. — С. 143–148.